

HADITH

Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi
International Journal of Hadith Researches
المجلة الدولية لأبحاث الحديث

Temmuz | July | يوليو | 2025, 14: 164-189

Şîraz'ın Hadisçileri ve Bir Derlemenin Klasikleşmesi: Ali b. Mübârekşâh'ın Aktarım Ağı

The Ḥadīth Scholars of Shīraz and The Classicization of a Collection: 'Alī b. Mubārakshāh's Transmission Network

علماء الحديث في شیراز وتكليس مجموع حديثي: شبكة الإسناد لعلي بن مبارك شاه

Selim Demirci

Doç. Dr. | Associate Professor Dr.
Trabzon University | Faculty of Theology
Trabzon | Türkiye

E-mail: selindemirci@trabzon.edu.tr

ORCID: orcid.org/0000-0003-0261-2716

RORID: <https://ror.org/04mmwq306>

Makale Bilgisi | Article Information

Makalenin Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received Date: 13.05.2025

Kabul Tarihi | Accepted Date: 22.07.2025

Yayın Tarihi | Published Date: 31.07.2025

Yayın Sezonu | Pub. Date Season: Temmuz | July

DOI: 10.61218/hadith.1698755

Atıf | Citation: Demirci, Selim. "Şîraz'ın Hadisçileri ve Bir Derlemenin Klasikleşmesi: Ali b. Mübârekşâh'ın Aktarım Ağı". *HADITH* 14 (Temmuz 2025), 164-189.

Etik Beyan | Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. | It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Selim Demirci)

Çıkar Çatışması | Competing Interests: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. | No conflict of interest declared.

Finansman | Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. | No external funding was used to support this research.

Yayıncı | Published by: Veysel Özdemir.

İntihal | Plagiarism: Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. | This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. | This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hadith> | mail: index.hadith@samsun.edu.tr

Şîraz'ın Hadisçileri ve Bir Derlemenin Klasikleşmesi: Ali b. Mübârekşâh'ın Aktarım Ağı*

Doç. Dr. Selim Demirci

Anahtar Kelimeler:	Öz
Hadis Ali b. Mübârekşâh Şîraz Mişkât Tebrîzî	<p>Bu makale, hadis tarihinde genellikle ön plana çıkarılmayan Şîraz ve bu beldede yetişmiş önemli hadis âlimlerinden birisi olan Ali b. Mübârekşâh es-Siddîkî eş-Şîrâzî'nin Mişkâtü'l-Mesâbih'in aktarımındaki tarihsel rolüne odaklanmıştır. Şîraz şehri çeşitli özellikleriyle araştırmalara konu edilse de İbnü'l-Cezerî, Fîrûzâbâdî ve Cürçânî gibi âlimlerin ilmî faaliyetinde bulunduğu bir belde olmasına rağmen hadis ilmi açısından önemli bir merkez olarak görülmemiştir. Özellikle Mişkâtü'l-Mesâbih'i, müellifi el-Hatîb et-Tebrîzî'den doğrudan rivayet eden ve eserin sonraki kuşaklara aktarılmasını sağlayan kimse olan Ali b. Mübârekşâh'ın, faaliyetleri ve yakın çevresi de ilmî çalışmalarda dikkate alınmamıştır. Elinizdeki çalışmanın amacı sadece Şîraz şehrinin hadis tarihi açısından önemini ortaya koymak ve Ali b. Mübârekşâh'ın bir kitabın aktarımındaki rolünü tespit etmek değildir. Aynı zamanda Ali b. Mübârekşâh ile ilgili ana verilerin kaynağı olan Mişkât icazetlerini aktaran âlimlerin tarihsel rolünü vurgulamak da çalışmanın hedeflerindedir. Zira bu makale hazırlanırken bazı biyografik kaynaklar incelenmiş olsa da ana figürler ancak icazet silsilelerinden tespit edilebilmiştir. Dolayısıyla icazetlerden toplanan bu veriler ve onların değerlendirilmesi Ali b. Mübârekşâh'ın ve Şîraz'ın hadis tarihindeki konumunu belirginleştirmenin temel aracı olmuştur. Ayrıca icazetler ışığında Hicaz'ın, hicrî 10. ve 11. yüzyıllarda sadece temel kaynakların değil Mişkât gibi ikincil hadis kaynaklarının aktarımında da kritik bir rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır.</p>

The Ḥadīth Scholars of Shīraz and The Classicization of a Collection: 'Alī b. Mubārakshāh's Transmission Network

Keywords:	Abstract
Ḥadīth 'Alī b. Mubārakshāh Shīrāz Mishkāt Tabrīzī	<p>This article focuses on the historical role of Shiraz—a city often overlooked in the historiography of hadīth—and particularly on one of its prominent ḥadīth scholars, 'Alī b. Mubārakshāh al-Şiddīqī al-Şīrāzī, in the transmission of Mishkāt al-Maşābih. Although the city of Shīrāz has been the subject of research with its various features, it has not been considered an important center for the science of hadīth, despite being a town where scholars such as Ibn al-Jazari, al-Fīrūzābādī, and al-Jurjānī engaged in scholarly activities. In fact, it has seldom been mentioned as a city contributing notably to ḥadīth transmission. Specifically, the activities and scholarly milieu of 'Alī b. Mubārakshāh—who received Mishkāt al-Maşābih directly from its author, al-Khaṭīb al-Tabrīzī, and played a crucial role in its subsequent transmission—have been largely neglected in academic research. The aim of this study is not only to demonstrate the importance of Shiraz in the history of ḥadīth and to determine 'Alī b. Mubārakshāh's role in the transmission of a specific work, but also to highlight the historical significance of the scholars who conveyed the Mishkāt ijāzāt, which serve as the primary sources of information regarding 'Alī b. Mubārakshāh. Although some biographical sources have been consulted during the preparation of this article, the central figures could only be identified through chains of transmission found in the ijāzāt. Consequently, the data extracted from these ijāzāt and their subsequent analysis constitute the primary means by which the role of 'Alī b. Mubārakshāh and the position of Shiraz in ḥadīth history have been clarified. Moreover, in light of these ijāzāt, it has been concluded that during the 10th and 11th centuries AH, the Hijaz played a critical role not only in the transmission of primary ḥadīth sources but also in the dissemination of secondary compilations such as Mishkāt al-Maşābih.</p>

* Makaleye farklı aşamalarda katkı sunan Eyüp Öztürk, Mustafa Çil, Muhammet Ali Tuzlu, Mehmet Fatih Arslan, Enes Salih, Zeyd İshakoğlu, Zahir Aslan, Rabia Düzenli ve Hale Demirci'ye müteşekkir olduğumu belirtmek isterim.

Giriş

Hadis tarihi çalışmalarında bazı İslâm şehirleri ilmî açıdan öne çıkarılırken, bazılarıyla yeterince ilgilenilmemiştir. Bu noktadan hareket eden elinizdeki çalışma, hadis ilmi bağlamında incelemeye konu olmamış Şîraz ve çevresini merkeze alarak, bölgenin hadis tarihindeki yerini sorgulamayı hedeflemiştir. Özellikle Şîrazlı olan Ali b. Mübârekşâh es-Sıddîkî eş-Şîrâzî'nin (ö. 766/1364), hadis literatüründe önemli bir yere sahip olan *Mişkâtü'l-Mesâbih* adlı eserin aktarımındaki konumu, makalenin odağında yer almıştır. Zira el-Hatîb et-Tebrîzî'den (ö. 740/1340'dan sonra) *Mişkâtü'l-Mesâbih*'i baştan sona bizzat dinleyen ve öğrencilerine aktaran Ali b. Mübârekşâh, eldeki bilgiler açısından kitabın tek râvisidir. Bu da Ali b. Mübârekşâh ve Şîraz'a tarihsel bir konum kazandırmıştır.

Hadis faaliyetlerinde bölgenin gölgede kalmış olması, coğrafi ve tarihsel bazı gerekçeleri¹ olmasına rağmen şaşırtıcıdır. Çünkü Şîraz ve Tebriz şehirlerinden hadis bağlamında söz edilmesini sağlayacak bazı özel durumlar söz konusudur. Aslında hadis tarihinde bazı şehirlerin ve bölgelerin rollerinin karanlık kalması, zihinler açısından Şîraz-Hadis ve Tebriz-Hadis gibi terkiplerin bir arada kullanımının yaygın olmamasından veya hadis faaliyetleri konusunda beklenti düzeyinin farklılığından kaynaklanmaktadır. Bölgenin âlimlerine dair bulunabilecek tarihsel bilgiler açısından da durum böyledir. Bundan dolayı bu şehirlerin hadisle ilgisini ele alacak bir araştırma, yeterli bulguları elde etmede zorluk çekecektir. Hicrî 8. ve 9. yüzyılda Tebriz ve Şîraz'da bulunan âlimlerin hadise yönelik faaliyetlerini incelemek, Kahire, Dımaşk veya Hicaz'daki ulemanın çalışmalarına vâkıf olmak kadar kolay olmayacaktır. Aslında bu durum hadis tarihinin daha geniş çerçevede anlaşılmasına da engel teşkil etmektedir. Hâlbuki elinizdeki çalışmada da görüleceği gibi hadis faaliyetleri incelendiğinde bazı şehirler, zorluk ve kısıtlara rağmen, önemli bulgular ortaya koyacak potansiyele sahiptir.

Bu saiklerin yönlendirmesiyle girilen elinizdeki araştırma, Ali b. Mübârekşâh es-Sıddîkî eş-Şîrâzî'nin ilim ağı üzerinden Tebriz ve özellikle Şîraz'a odaklanmayı ve Şîraz'ın bazı önemli hadis âlimlerini tespit etmeyi amaçlamıştır. Hadis tarihinin geç döneminin klasiklerinden birisi olan ve Tebrizli bir âlim tarafından telif edilen *Mişkâtü'l-Mesâbih*,² Şîrazlı Ali b. Mübârekşâh tarafından yine Tebrizli meşhur âlim Şerefüddin et-Tîbî'nin (ö. 743/1343) hazır bulunduğu derslerin baştan sona takibiyle elde edilmiştir. Çalışmanın ulaştığı sonuçlara göre, Tebrîzî'nin bu kitabını rivayet eden tek

¹ Bu anlamda bazı genel değerlendirmeler için bk. Selim Demirci, *Kriz Döneminde Hadis ve Yorum Haçlı ve Moğol Saldırıları Gölgesinde Hadis Âlimleri* (İstanbul: İLEM, 2020).

² *Mişkâtü'l-Mesâbih* için bk. Selim Demirci, "Bir Tedris Metni Olarak *Mişkâtü'l-Mesâbih*", *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2021), 251-273; Selim Demirci, "el-Hatîb et-Tebrîzî ve *Mişkâtü'l-Mesâbih*'i Üzerine", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 12/2 (2014), 95-113.

talebesi Ali b. Mübârekşâh'tır. Şîraz ise, eserin yayılmasına katkı sağlayarak, başka şehirlere ulaşmasını sağlayan önemli bir şehirdir.

Araştırma sürecinde ilk olarak Şîraz'ın ve Ali b. Mübârekşâh'ın tarihsel rolünü ortaya çıkarmak için, ilgili olacağı düşünülen akademik çalışmalar taranmıştır. Fakat yapılan bu tarama sırasında konu çerçevesinde yazılan çalışmalarda Ali b. Mübârekşâh'tan bahsedilmediği gibi *Mişkât*'ın bölgeler arası akışına dair bir değerlendirmeye de yer verilmediği anlaşılmıştır. Ayrıca literatürde doğrudan Şîraz-Hadis bağlamında yapılan herhangi bir çalışmaya da rastlanmamıştır. Şîraz-Ali b. Mübârekşâh özelinde yapılan genel incelememizin verilerine göre mevcut çalışmalar, Ali b. Mübârekşâh, Şîraz, *Mişkâtü'l-Mesâbih*'in telif edildiği yerden Hicaz ve Anadolu'ya, ardından Hicaz'dan Hindistan, Doğu Türkistan ve Afrika'ya nasıl ulaştığına dair sınırlayıcı genellemelerden öte bir malumat sunmamıştır.

Araştırmamızın ikinci aşamasında ise *Mişkât* ile özel olarak ilgilenen bazı müelliflerin icazetleri incelenmiştir. Çünkü biyografi çalışmalarının Ali b. Mübârekşâh ile ilgili detaylı bilgiye yer vermemesi, araştırmanın zorunlu olarak sınırlarını genişletmiştir. Bu noktadaki çabalar, araştırmayı tarihsel olarak hicrî 10. asır ve *Mişkât*'a şerh yazan bazı âlimlere yönlendirmiştir. Bu âlimlerin icazetlerinin konu çerçevesindeki daralmayı açtığı ve araştırmanın mecrasını başka bir noktaya taşıdığı özellikle vurgulanmalıdır. Bu anlamda Ali b. Mübârekşâh-Şîraz ilişkisi açısından en detaylı veriler İbn Hacer el-Heytemî'nin (ö. 974/1567) icazetlerinden elde edilmiştir. Zira o, verdiği icazet bilgisiyle hem Şîraz hem de Ali b. Mübârekşâh'a dair genel bir ağ çıkarma imkânı sunmuştur. Ali el-Kârî'nin (ö. 1014/1605) yer verdiği icazet de İbn Hacer el-Heytemî'nin sunduğu bilgileri belirginleştirmenin yanında eklenen notlarla bazı Şîrazlı âlimlere dair biyografilerde ulaşılmayan detaylara işaret etmiştir. Bu yönüyle o, sadece bazı isimlere kolay ulaşılmasını sağlamakla kalmamış, İbn Hacer'in icazetindeki kapalılıkların anlaşılmasını da kolaylaştırmıştır. Abdülhak Dihlevî (ö. 1052/1642) ise yer verdiği bilgilerle Ali b. Mübârekşâh'ın râvisi olan Kâdî el-Merâgî gibi başka bir ana rivayet damarını belirginleştirmiştir. Tespit edilen rivayet zincirleri ve âlimlerin zikrettiği isimler özellikle Hicaz'dan icazet alan, kendi beldelerinde müsnid olarak kabul edilen bazı âlimlerin aktarımlarıyla teyit ve tahkik edilmiştir. Bu mukayese ile isimlerin kontrolü ve onlara dair bilgiler çeşitlendirilmiştir. Ayrıca tespit edilen isimlerle ilgili sınırlı biyografik bilgiler de tahlil edilmiştir.

Çalışmada elde edilen verilerin sunulmasında, farklı bir tercih mümkün olmakla birlikte şöyle bir sıra takip edilmiştir: Öncelikle Ali b. Mübârekşâh ve yakın çevresi hakkında bilgi verilmiştir. Bu yolla Şîraz ve hadis faaliyetleri için odakta olan bir *Mişkât* râvisi ve yakın çevresi tanıtılmıştır. Ardından Ali b. Mübârekşâh'tan *Mişkât*'ı aktaran râviler, onların Şîraz ve Ali b. Mübârekşâh ile ilişkisine odaklanılmıştır. Son olarak da bu ağları bize aktaran âlimlerin *Mişkât*'ı elde etme serüveni anlatılmıştır. Bu başlık bir hadis kitabının Şîraz'dan Hicaz'a ulaşma serüveni yanında hadis tarihi açısından Hicaz'ın H. 10 ve 11. asırdaki konumuna dikkatleri çekmiştir. Dolayısıyla bu makale, çok

tanınmayan Şîrazlı hadis âlimi Ali b. Mübârekşâh'ın ilmî faaliyetlerinin sonuçlarını Şîraz ve oradan Hicaz'a ulaşan tarihsel bir seyirle ele almıştır. Bu husus metin içinde yer verilen bir tablo ve harita ile de teyit edilmiştir.

Görüldüğü gibi bu çalışma kaynak taramasını ve analizini merkeze almıştır. Kaynakların merkezinde *Mişkât*'ın bazı icazetleri bulunmaktadır. Ancak Şîrazlı âlimler ve Ali b. Mübârekşâh'ın çevresini tespit açısından önemli olan icazetlerdeki bilgiler, biyografilerde yer alan detaylarla mukayese edilerek tahlil edilmiştir. Bu inceleme ve tahlil Şîraz ve hadis ilişkisi bağlamında göz ardı edilen bir ilişki ağını ortaya çıkarmış ve tarihsel bir serüvene kapı aralamıştır.

1. Ali b. Mübârekşâh ve *Mişkâtü'l-Mesâbih*

İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) aktardıklarına göre tam adı Ali b. Mübârekşâh b. Ebû Bekir es-Sâvî³ eş-Şîrâzî'dir. Lakabı "İmâmüddin" olan Ali b. Mübârekşâh H. 709'da doğmuştur. Hafız Mizzî'den (ö. 742/1341) ve başkalarından hadis dinlemiştir. İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) aktardıklarına göre ilim ve ameli kendisinde cem eden birisidir. Dımaşk, Mısır ve Kudüs gibi merkezlere gitmiş ve nihayetinde Şîraz'a birçok ilimle dönerek burada sünneti yaymıştır.⁴ İbn Hacer el-Heytemî ve Abdülhak Dihlevî ondan bahsederken "allâme" ve "imâmüddin" gibi vasıflarına vurgu yapmıştır.⁵ Doğrudan ilmî yönünü vurgulayan bu vasıfların, saygı ifadesi mi yoksa onların eline ulaşan ancak bizim haberdar olmadığımız başka bir kaynağa mı dayandığı konusunda bilgi sahibi değiliz. Benzer şekilde Muhibbî de (ö. 1111/1699) *Hulâsatü'l-eser*'de Ali b. Mübârekşâh'ın ilmî yetkinliği ve misyonu bağlamında çok kısa ancak önemli bir ifade kullanarak onun hicrî 8. yüzyılın müceddidi kabul edilen kimselerden birisi olduğunu söylemiştir.⁶

İbn Hacer el-Askalânî'nin vefatını kaydetmediği müellifin net vefat tarihini ise oğlu Ali b. Ali b. Mübârekşâh vesilesiyle öğreniyoruz. Zira babasının öldüğü sene doğan Ali b. Ali, H. 766'da dünyaya gelmiştir.⁷

³ Ahmed b. Abdîrahîm b. Vecîhiddîn Şah Veliyyullah Dihlevî, *İthâfû'n-nebih fi mâ yahtâcû ileyhi'l-muhaddis ve'l-fakîh*, çev. Muhammed Üzeyir Şems (Urduca'dan Arapça'ya) (Lahor: el-Mektebetü's-Selefiyye, 2003), 193. Bu kelimeyle ilgili farklı eserlerin nüshalarında Sâvî ve Sârî gibi yazım farklılıkları vardır. Şah Veliyyullah Dihlevî kaynağı verilen eserde, kelimenin açık bir şekilde Rey ve Hemedan arasında bir belde olan Sâve'ye nispetle Sâvecî diye okunması gerektiğini söylemiştir. Sehâvî'nin eserinin bazı yerlerinde de Sâvecî şeklinde yazılmıştır.

⁴ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mieti's-sâmine*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 2/57-58.

⁵ Ebü'l-Mecd Abdülhak b. Seyfiddîn b. Sa'dillâh Abdülhak Dihlevî, *Lema'âtü't-tenkih fi şerhi Mişkâtü'l-Mesâbih*, thk. Takıyyuddîn en-Nedvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2020), 1/97; Ebü'l-Feyz İsa el-Mekî Muhammed Yasin, *Esânîdü'l-Fakih Ahmed b. Muhammed İbn Hacer el-Heytemî* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2008), 99.

⁶ Muhammed el-Emîn b. Fazlillâh b. Muhibbillâh Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser fi a'yâni'l-karni'l-hâdî 'aşer* (Kahire: el-Matbaatü'l-Vehbiyye, 1284), 4/184.

⁷ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrahmân b. Muhammed Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'* (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât, ts.), 5/262.

Bu bilgiler dikkate alındığında Şîrazlı bir âlimin ilim serüveni belirlemektedir. Şîraz'dan Tebriz'e gelerek burada Tîbî'nin de hazır bulunduğu bir ortamda *Mişkât*'ı (ve muhtemelen bölgede okunduğu bilinen *Sahîhü'l-Buhârî* başta olmak üzere başka hadis eserlerini de) dinleyen Ali b. Mübârekşâh döneminin ilim merkezlerini de gezmiştir. Sonrasında ise kendi şehrine dönerek orada hadis ilminin tedrisiyle meşgul olmuştur. Bazı detaylar onun, Şîraz'da klasik bazı hadis kitaplarını okuttuğunu göstermektedir. Örneğin *ed-Dav'ü'l-lâmi'* de hicrî sekizinci asrın âlimlerinden Abdürrahîm b. Abdülkerîm tanıtılırken “وَسَمِعَ مِنْ إِمَامِ الدِّينِ عَلِيِّ بْنِ مَبَارَكِشَاهِ الصَّدِيقِيِّ السَّائِي قَدِيماً فِي سَنَةِ خَمْسِينَ الصَّحِيحِ وَغَيْرِهِ” şeklinde yer verilen detaydan, onun *Sahîhü'l-Buhârî* de okuttuğu anlaşılmaktadır.⁸

Ayrıca Ali b. Mübârekşâh'ın çocuklarının da Şîraz'da ilmî faaliyetlerin içinde aktif yer aldığı gözlemlenmektedir. Mesela Ali b. Mübârekşâh'ın oğlu Ali b. Ali b. Mübârekşâh es-Sıddîkî (ö. 841/1437) H. 766'da doğmuştur. O, bölgesindeki ulemanın ayırt edici genel vasfına sahip bir kimse olarak aklî ve naklî ilimleri bir araya getirmiş, yöresinde fetvaları yanında zühdü ve takvasıyla tanınmış ve babasının öldüğü sene doğduğundan onun ismini almıştır.⁹

Ailenin ilmî mirasının devamı açısından Ali b. Mübârekşâh'ın torunu, Ali b. Ali eş-Şâfiî eş-Şîrazî'nin de oğlu olan Abdülmelik b. Ali et-Tebrîzî el-Kazvînî eş-Şîrazî (ö. 896/1490) son derece önemlidir. H. 817'de Kazvîn'de dünyaya gelen Abdülmelik'i önemli kılan husus babasından ilim almasıdır. Zira bu bilgi, dedesi Ali b. Mübârekşâh gibi babasının da ilimle meşgul olduğuna delâlet etmektedir. H. 867 senesinde hac için Hicaz'a giden Abdülmelik burada Sehâvî ile görüşmüş ve ondan istifade etmiştir. Sehâvî'nin aktardığına göre Abdülmelik Şîraz'a döndüğünde çeşitli ilimlerde ders okutmuş ve eser telifiyle meşgul olmuştur. Ona dair bilgileri toplamaya devam eden Sehâvî kendisine, H. 886 yılında Mekke'deyken, Şîraz'ın idarecileri nezdinde makbul bir kimse haline gelerek onlara yakınlık duyduğuna dair bilgiler ulaştığını aktarır. Hatta kız kardeşinin oğlu İsa b. Şükrullah, Sultan Yakub'un nezdinde söz ve karar sahibi bir kimsedir. Bu yüzden, Abdülmelik'in itibarı ve görkemi daha da artmış, büyük bir itibara ve geniş bir dünyalığa sahip olmuştur. Sehâvî'nin ondan nakille aktardığı şiir ve Şîraz detayı ise memleketine olan bağlılığını göstermesi açısından son derece mühimdir:

“Şîraz benim yurdumdur, soyum Save'dendir, doğduğum yer Kazvin topraklarıdır.”¹⁰

Abdülmelik b. Ali b. Mübârekşâh'ın talebeleri konusunda bilgi sahibi olmadığımız gibi ailenin devamı ve diğer fertleri hakkında da yeterli bilgiye sahip değiliz. Ancak bu süre zarfında nesiller ilerledikçe ailenin fertlerinden bir kısmının tamamıyla Mekke'ye yerleştiği anlaşılmaktadır. Bu bilgiye

⁸ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 4/181; 180-183.

⁹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 5/262.

¹⁰ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 5/ 86-87.

de Muhibbî'nin İbn Allân'ı (ö. 1057/1648) anlatırken verdiği nesep zinciri ve küçük detaylar vesilesiyle vâkıfız. Zira o, İbn Allân'ı anlatmaya şöyle başlar:

مُحَمَّدُ عَلَى بْنِ مُحَمَّدٍ عَلَانَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلَانَ بْنِ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ عَلِي بْنِ مُجَدِّدِ الْمِائَةِ الثَّامِنَةِ كَمَا هُوَ مَشْهُورٌ عَلَى اللِّسْنَةِ
والافواه الشَّيْخِ الْمُحَقِّقِ الطَّيِّبِ وَالخَطِيبِ التَّبْرِيزِيِّ صَاحِبِ الْمَشْكَاةِ عَلِي بْنِ مَبَارِكِ شَاهِ الْبَكْرِيِّ الصَّدِيقِيِّ الْعُلُوِّ

“Muhammed Alî b. Muhammed Allân b. İbrahîm b. Muhammed b. Allân b. **Abdülmelik b. Ali b. Müceddidi'l-Mieti's-Sâmine Ali b. Mübârekşâh el-Bekrî es-Siddîkî el-Alevî.**”¹¹

Vurgulu yerlerde görüldüğü gibi İbn Allân'ın nesebi Ali b. Mübârekşâh'a dayanmaktadır. Hicrî 11. asrın önemli âlimlerinden birisi olan ve tüm faaliyetlerini Mekke'de sürdüren İbn Allân ve nesebine dair bilgiler, Şîraz'dan Mekke'ye doğru akış gösteren *Mişkât*'ın ve Ali b. Mübârekşâh'ın ilmî serüvenin de yansıması gibidir. Aynı zamanda aile fertleri de bir şekilde ilmî faaliyetleri sürdürmüştür.

2. Ali b. Mübârekşâh ve Şîrazlı Muhaddisler

Hicrî 9. asrın Şîraz'ı *Mişkâtü'l-Mesabih*'in aktarımında bazı âlimlerin öne çıkmasıyla dikkat çekmektedir. Ali b. Mübârekşâh hakkında son derece sınırlı bilgilere yer veren İbn Hacer el-Askalânî başta el-Hatîb et-Tebrîzî olmak üzere onun hocalarına ve Şîraz'da ondan istifade eden öğrencilerine yer vermemiştir. Ancak *Mişkâtü'l-Mesâbih*'in bazı icazet kayıtları incelendiğinde Ali b. Mübârekşâh'tan kendileri grup olarak adlandırılacak bir kitlenin doğrudan veya dolaylı bir şekilde istifade ettiği, özellikle bu noktada Şîraz'ın önemli bir konum elde ettiği görülmektedir. Buna göre *Mişkât*'ın telifine ve ilk okumalarına Tebriz ev sahipliği yapmış, Şîraz ise başka bölgelere intikal etmesini temin etmiştir.

Ali b. Mübârekşâh hakkında kaynaklara yansımayan detayları ve Şîraz'ın *Mişkât*'ın aktarımı noktasındaki tarihsel konumunu, ilmî faaliyetlerini H. 10. ve 11. asırlarda Hicaz merkezli yürüten âlimler vasıtasıyla öğrenme imkânına sahibiz. Bu anlamda Mısır'da tahsil hayatına başlayarak akabinde Hicaz'a gelen İbn Hacer el-Heytemî el-Mekkî, Herat'tan yine Hicaz'a gelerek burayla özdeşleşen Hanefî âlim Ali el-Kârî ve Hindistan'dan Hameyn'e gelerek elde ettiği hadis birikimiyle Delhi'nin bir hadis öğretim merkezi haline gelmesine öncülük etmiş Abdülhak Dihlevî gibi âlimler doğrudan detaylar sunmaktadır. İbn Hacer el-Heytemî'nin aktardığına göre hocası Zeynü'd-dünyâ ve'd-dîn **Abdülhak**, meşhur âlim Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin (ö. 816/1413) torunlarından olan ve **ikinci Seyyid Şerîf el-Cürcânî** olarak tanınan es-Seyyid eş-Şerîf el-Hüseynî b. Ali Radiyyüddîn el-Mürtezâ b. Seyyid Zeynüddîn Ali'den *Mişkât* icazetini imlâ ettirmesini istemiştir. O da ilmî dirayetini ortaya koyar bir şekilde hazırlık yapmadan şu isnadı zikretmiştir:

¹¹ Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 4/184.

es-Seyyid el-Hafız Nesîmüddîn Muhammed **Mîrekşâh** eş-Şîrâzî el-Herevî < **Babası** Seyyid Cemâlüddin el-Hüseynî eş-Şîrâzî < (Seyyid Cemâlüddin de) **Amcası** es-Seyyid Asîlüddîn Abdullah el-Muhaddis el-Müfessir el-Vâiz < (Seyyid Asîlüddîn Abdullah el-Muhaddis el-Müfessir ise) Babası es-Seyyid el-Hafız Abdüllatif ve **Dedesi Celal Yahya el-Hafız** < (Dede Celal Yahya el-Hafız da) **el-Hafız el-Mecd el-Lügavî Sahîbü'l-Kâmus (Fîrûzâbâdî)** * el-Hafız Cemâlü'l-Kurrâ el-Cezerî * es-Seyyid el-Velî Nimetullah < (el-Mecd diye bahsettiği Mecidüddîn Fîrûzâbâdî ise) **Ali b. Mübârek Şah es-Siddîkî** < **Tebrîzî** (Tîbî'nin de hazır bulunduğu ortamda *Mişkât*'ı başta sona kırâat).¹²

Asîlüddîn Abdullah el-Muhaddis < **Şeref Abdürrahîm el-Cirihî**¹³ **es-Siddîkî** * Afîfüddîn Cüneyd el-Kâzerûnî * Mevla Ziyâüddîn Ali el-Kirmânî * Mevlâ Bahâüddîn < **Ali b. Mübârekşâh** < Tebrîzî.¹⁴

Abdülaziz Dihlevî'nin (ö. 1239/1824) İbn Hacer el-Heytemî'ye dayandırdığı başka bir icazet zincirinde ise şu detaylar yer almaktadır: **Şeref Abdülhak es-Sünbâtî** < Seyyid Mürtezâ Zeynüddin (**Seyyid Şerif Sâni**) < Nesîmüddin Muhammed **Mîrekşâh** eş-Şîrâzî el-Herevî < **Babası** Muhaddis es-Seyyid Cemâlüddîn Atâullah b. Gıyâsüddîn b. Abdullah b. Gıyâsüddîn b. Abdurrahman el-Hüseynî eş-Şîrâzî < **Amcası** es-Seyyid Asîlüddîn Abdullah b. Abdurrahman b. Abdüllatif b. Celâlüddin Yahya eş-Şîrâzî < el-Muhaddis es-Seyyid Şerefüddin Ebü's-Saâdât **Abdürrahîm b. Abdülkerîm el-Cirihî** es-Siddîkî eş-Şîrâzî < Allâme İmâmüddîn **Ali b. Mübârekşâh** < **Hatîb et-Tebrîzî**.¹⁵

Buradaki detaylar açısından bakıldığında *Mişkât*'ı Ali b. Mübârekşâh'tan okuyanlar veya ondan bir şekilde icazet alanlar şunlardır: Muhaddis Şeref Abdürrahîm el-Cirihî es-Siddîkî, Fîrûzâbâdî, İbnü'l-Cezerî, es-Seyyid el-Velî Nimetullah, Afîfüddîn el-Cüneyd, Mevlâ Ziyâüddîn Ali el-Kirmânî, Mevlâ Bahâüddîn.

Burada yer verilen yedi âlimin her birinin Tebriz çevresiyle bir şekilde ilgili oluşu ve özellikle Şîrazla irtibatı önemlidir. Dolayısıyla bu âlimler sadece Ali b. Mübârekşâh'tan *Mişkât*'ı aktaran isimlerden ibaret değildir. Örneğin hicrî 744 senesinde Şîraz'da dünyaya gelen Şerefüddin Ebü's-Saâdât **Abdürrahîm b. Abdülkerîm** b. Nasrullah es-Siddîkî **el-Cirihî eş-Şîrâzî** (ö. 828/1424) tıpkı hocası Ali b. Mübârekşâh gibi es-Siddîkî nisbesiyle de anılmış, yine onun gibi Dimaşk, Hicaz ve Horasan gibi merkezlere ilmî yolculuklarda bulunmuştur. Onu dikkat çekici kılan başlıca hususlardan birisi de istifade ettiği pek çok Şîrazlı arasında Ali b. Mübârekşâh'ın oğlu Ali'nin de bulunmasıdır.¹⁶ Sehâvî'nin belirttiğine göre onun, hocası Ali b. Mübârekşâh'tan H. 750 senesinde yani altı yaş gibi hayatının çok

¹² İbn Hacer el-Heytemî, *Sebetü'l-İmam Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer el-Heytemî el-Mekkî*, thk. Emced Reşîd (Ammân: Darü'l-Feth, 2014), 387-389.

¹³ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 4/180. Şah Veliyyullah da kelimenin zabtını cireh şeklinde yapmıştır. Bk. Şah Veliyyullah Dihlevî, *İthâfî'n-nebih*, 193.

¹⁴ İbn Hacer el-Heytemî, *Sebetü'l-İmam*, 389.

¹⁵ Muhammed Yasin, *Esânîdü'l-Fakih Ahmed b. Muhammed İbn Hacer el-Heytemî*, 99.

¹⁶ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 4/180-182.

erken dönemlerinde hadis dinlemesi ise ayrıca kayda değerdir.¹⁷ Bu yönüyle Abdürrahîm el-Cirihî, Ali b. Mübârekşâh'tan ilim öğrenmenin yanında oğlu Ali b. Ali b. Mübârekşâh'ın bilinen iki talebesinden biri olması ve daha da önemlisi onun Şîraz'da ilimle meşgul olduğunu göstermesi bakımından ilgi uyandırıcıdır. Ayrıca *Miškât*'ın telifinden yedi sene sonra dünya gelen Abdürrahîm el-Cirihî H. 750'de Ali b. Mübârekşâh'ı dinlemeye başladığına göre, gözünü dünyaya açtığı çevreyi oluşturan ilim meclislerinde ilk gördüğü eserlerden birisi de muhtemelen *Miškât* olmuştur. Onun Hameyn'de uzun süre kalması da icazetlerinin yayılmasına vesile olmuştur.

İbn Hacer el-Heytemî icazetinde İbnü'l-Cezerî'den bahsederken onun Şîraz'da yaptırmış olduğu bir dârülhadisten ve orada bu eserle meşgul olduğundan bahsetmektedir.¹⁸ H. 751 senesinde Dımaşk'ta doğduğu için Dımaşkî, sonradan Şîraz'da uzun süre ikâmet ederek burada vefat etmesi sebebiyle Şîrazî nisbeleriyle de anılan İbnü'l-Cezerî'den bahseden çalışmalar onun bazı beldelerde inşa ettirdiği medrese ve Dârü'l-Kur'ân'dan söz etmektedir.¹⁹ Bazı çalışmalarda da Şîraz'da Dârü'l-Kur'ân ve Dârülhadis inşa ettirdiği bilgisine yer verilmiştir. Hatta o, bir hadis şerhi kabul edilebilecek olan son kitabı *Miftahü'l-Hisni'l-hasîn*'in ferağ kaydına “Şîraz'da inşa ettiğim Dârü'l-Kur'ân ve Dârülhadis'te 831 senesinde bitirdim.” notunu düşmüştür.²⁰ Dolayısıyla bu bilgi İbn Hacer el-Heytemî'nin icazetinde yer alan malumatı yani Şîraz'da inşa edilen Dârülhadis'i teyit etmektedir.

Ayrıca İbnü'l-Cezerî'nin *Miškât*'ı oluşturan asıl metin konumundaki *Mesâbîh* üzerine *Tashîhü'l-Mesâbîh/et-Tavzîh fî şerhi'l-Mesâbîh* isimli bir şerh yazmış olduğu da²¹ bilinen bir husustur. Abdülaziz Dihlevî (ö. 1239/1824), günümüze ulaşmış olmadığını bilmediğimiz bu şerhin üç cilt olduğunu söylemiştir. Ancak İbn Hacer'in icazetindeki kayıttan sadece *Mesâbîh* değil henüz yeni telif edilen *Miškât*'la da ilgilendiği ve bulunduğu çevrede eserin kabulüyle karşılandığı anlaşılmaktadır.

İbnü'l-Cezerî'nin Ali b. Mübârekşâh ile doğrudan irtibatına dair net bilgilere sahip değiliz. Ancak bazı tahminler üzerinden değerlendirme yapılabilir. H. 750-751 senelerinde Dımaşk'ta doğan İbnü'l-Cezerî, Ali b. Mübârekşâh 766 senesinde vefat ettiğine göre onu ancak Dımaşk'ta görebilme imkânına sahiptir. Zira hayatının bu dönemini Dımaşk'ta geçiren İbnü'l-Cezerî, ilim öğrenmek için yaşadığı şehre geldiği bilinen Ali b. Mübârekşâh'tan bu vesileyle tanışarak icazet alabilir. Ya da ömrünün ilerleyen safhalarında gittiği ve nihayet yerleştiği Şîraz'da yaşarken bir vasıtayla ondan

¹⁷ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 4/181.

¹⁸ İbn Hacer el-Heytemî, *Sebetü'l-İmam*, 388.

¹⁹ İbrahim b. Ahmed el-Amâsî, *Tercüme-i Şakâ'ik-i Nu'mâniyye* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021), 226-228; Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî İbnü'l-Cezerî, *Zâtü's-şifâ' fî sîreti'n-nebiyyi'l-Muştafâ ve aşhâbihi'l-erba'ati'l-hulefâ*, thk. Hâyif en-Nebhân (Kuveyt: Dârü'z-Zâhiriyye, 2017), 41-44.

²⁰ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Miftâhu'l-Hisni'l-Hasîn* (Erişim 26 Nisan 2025).

²¹ İbnü'l-Cezerî, *Zâtü's-şifâ'*, 80-81; Abdülaziz Dihlevî, *Büstanul Muhaddisîn*, çev. Ali Osman Koçkuzu (Ankara: TDV, 1986), 149.

faydalanması yani Ali b. Mübârekşâh'tan icazet almış başka bir kimseden de okuması veya okumadan icazet alması mümkündür. Onun eğitim hayatının ilk aşamasında kırâat ilmi kadar hadis ilmine de ilgili olduğu malumdur. İlk hadis semasını H. 762'de on bir yaşındayken yapan İbnü'l-Cezerî bilindiğine göre ilk ilim yolculuğuna da 768 senesinde hac için çıkmıştır. Şîraz'a ancak 808 senesinde gelen İbnü'l-Cezerî'nin burada uzun süre ikâmet ettiği malumdur.²²

Ayrıca belirtmek gerekir ki İbn Hacer el-Heytemî ve Ali el-Kârî'nin icazetindeki kayıtlardan da İbnü'l-Cezerî'nin Ali b. Mübârekşâh ile doğrudan irtibatını tespit etmek mümkün değildir. Ancak onun icazet silsilesindeki aktarıcı konumu açısından iki ihtimalden söz edilebilir. Birinci tabaka yani doğrudan kendisinden *Mişkât*'ı alanlar açısından aktarıcı olması ihtimal dâhilindedir. İkinci tabaka yani Ali b. Mübârekşâh'ın herhangi bir öğrencisinden almış olması ihtiyat açısından kesin olmandır. Hatta İbnü'l-Cezerî, çeşitli İslâm beldelerine gitmesiyle ve kırâat sahasında sahip olduğu şöhretle Ali b. Mübârekşâh'ın icazetinin yayılmasına katkı sunmuştur, denilebilir.

Ali b. Mübârekşâh'ın icazet silsilesinde yer alan isimlerden birisi olan ve H. 729 senesinde Şîraz'a bağlı olan Kâzerûn'da doğan Ebû Tâhir Muhammed bin Ya'kûb bin Muhammed el-Fîrûzâbâdî (ö. 817/1414) de Şîraz'da ikâmeti sebebiyle Şîrâzî nisbesiyle anılmaktadır. Nitekim onun Kâzerûn'dan sekiz yaşında iken Şîraz'a intikal ettiği bilinmektedir. Onun yetişmesinde Şîraz ulemasının ciddi katkısı bulunmaktadır. Fîrûzâbâdî, Şîraz'da Abdullah b. Necm'den istifade etmiş, Şîraz kadısı Ebû Abdullah Muhammed b. Yusuf'tan (ö. 747/1346) *Sahîhü'l-Buhârî*'yi okumuş ve ona 745 senesinde *Câmiu't-Tirmizî*'yi arz etmiştir.²³ Buna göre İbn Hacer el-Heytemî başta olmak üzere farklı icazetlerde kendisinin Ali b. Mübârekşâh'tan doğrudan *Mişkât*'ı aldığı belirtilen Fîrûzâbâdî'nin hem yaş hem de yaşadığı bölge itibarıyla Ali b. Mübârekşâh ile irtibatını kurmak mümkündür. Dil ve belâgat ilimlerinde yaygın bir şöhreti olan Fîrûzâbâdî'nin de sahip olduğu etkinin bir sonucu olarak *Mişkât*'ın yayılımına katkısı bulunmaktadır. Bu noktada onu İbnü'l-Cezerî'den farklı kılan, Fîrûzâbâdî'nin Ali b. Mübârekşâh'tan doğrudan faydalandığının net bir şekilde tespit edilebiliyor olmasıdır.

İbn Hacer el-Heytemî'nin aynı zamanda talebesi olan çok yönlü Hanefî âlim Ali el-Kârî'nin kaydettiği *Mişkât* icazeti ise şöyledir:

Mîrkelân < Mîrekşâh < Babası es-Seyyid es-Sened Mevlâna Cemâlüddin el-Muhaddis eş-Şîrâzî < **Amcası** Asîlüddîn Abdullah b. Abdurrahman eş-Şîrâzî < **Şerefüddîn el-Cirihî < Ali b. Mübârekşâh** es-Siddîkî < **el-Hatîb et-Tebrîzî**.²⁴

²² İbnü'l-Cezerî, *Zâtü's-Şifâ*, 13-29. Ayrıca kırâat konusundaki etkisi için genel olarak bk. Nur Kübra Demirci, *Memlükler Döneminde Kıraat İlimi Kahire ve Dimaşk Özelinde* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Doktora Tezi, 2024).

²³ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, 10/79-85; İbrahim b. Ahmed el-Amâsî, *Tercüme-i Şakâ'ik-i Nu'mâniyye*, 222-223.

²⁴ Alî b. Sultân Muhammed Ali el-Kârî, *Mîrkâtü'l-Mefâtih Şerhu Mişkâti'l-Meşâbih*, thk. Cemâl 'Îtânî (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 1/40-41.

Ali el-Kârî ile aynı dönemlerde Hicaz'da bulunan, benzer şekilde kendisinin de *Mişkât*'a şerhi bulunan Hindistanlı Hanefî âlim Abdülhak Dihlevî'nin icazeti ise şöyledir:

Abdülvehhâb el-Müttakî < **Hamîdüddîn es-Sindî** el-Medenî el-Mekkî < **Nureddin Ali b. 'Irâk ('Arrâk)** Hatîbü Mescid-i Nebî < **Şerefüddin Abdülkerîm er-Râfiî** < **Ebü'l-Feth el-Merâgî** el-Medenî < Babası Kâdî Taybe **Ebü Bekir b. el-Hüseyn el-Merâgî** < el-Allâme İmâmüddîn **Ali b. Mübârekşâh** es-Siddîkî < **el-Hatîb et-Tebrîzî**.²⁵

İbn Hacer el-Heytemî, Ali el-Kârî ve Abdülhak Dihlevî'nin icazetleri karşılaştırıldığında Kadî Ebû Bekir b. el-Hüseyn el-Merâgî (ö. 816/1413) dikkat çekmektedir. Buna göre Ali b. Mübârekşâh ile irtibatı tespit edilebilen sekizinci âlim olan Ebû Bekir b. el-Hüseyn el-Merâgî, Abdürrahîm b. Abdülkerîm el-Cirihî gibi Hindistan ve Afrika'da yayılan icazetler başta olmak üzere *Mişkât*'ın ana râvilerinden birisi konumundadır. Sehâvî'nin isminin Abdullah da olduğunu söylediği Ebû Bekir b. el-Hüseyn, İbnü'l-Hüseyn el-Merâgî şeklinde meşhurdur. H. 727 senesinde Kahire'de dünyaya gelmiş ve ilmî faaliyetlerini Hicaz'da sürdürmüştür. İleri yaşlarında dahi hadis okutmayı sürdüren Ebû Bekir el-Hüseyn el-Merâgî'nin talebeleri arasında, *Mişkâtü'l-Mesâbih*'in Hicaz'a ve Hint alt kıtasına ulaşmasında etkili olan râvisi İbnü'l-Merâgî ile birlikte, ondan yalnızca ders almakla kalmayıp kendisini ve eserlerini övgüyle anan İbnü'l-Cezerî de yer almaktadır. Nitekim H. 786 senesi safer ayında Kahire'de kendisine okuduğu belirtilen²⁶ İbnü'l-Cezerî'nin ondan *Mişkât* icazeti elde etmesi de mümkündür.

Abdülhak Dihlevî'nin icazetnamesinde, *Mişkât* icazetini doğrudan Ali b. Mübârekşâh'tan aldığı belirtilen İbnü'l-Hüseyn el-Merâgî'nin onunla ilişkisine dair elimizdeki yegâne açık bilgi bu rivayet zinciridir. Ancak kaynaklarda Merâgî'nin Şîraz'a gittiğine dair herhangi bir kayıt bulunmadığından, söz konusu icazetin Ali b. Mübârekşâh'ın Kahire, Dimaşk veya Hicaz gibi ilmî merkezlere yaptığı seyahatlerden biri sırasında verilmiş olması muhtemeldir.

Ayrıca belirtmelidir ki icazet silsilelerinde yer alan ve Ali b. Mübârekşâh ile irtibatlı olduğu anlaşılan diğer bazı âlimler hakkındaki bilgilerimiz de çok sınırlıdır. Özellikle icazet silsilesinde sadece el-Velî vasfıyla kendisinden bahsedilen "Nimetullah" hakkında sekizinci asır âlimleri özelinde araştırma yapıldığında Şîraz ile irtibatlı birkaç Nimetullah ile karşılaşılmaktadır. Bunlardan Nimetullah b. Abdülkerim eş-Şîrâzî (ö. 882/1477) H. 820'de dünyaya gelmiş ve daha ziyade fıkıh sahasında öne çıkmıştır. Ali b. Mübârekşâh'ın vefat tarihi dikkate alındığında Nimetullah b. Abdülkerîm'in doğrudan değil vasıtayla icazet alması mümkündür. İbn Hacer el-Heytemî'nin icazet silsilesindeki aktarım bu bağı mümkün kılmaktadır. Bahsi geçen diğer bir Nimetullah olan, Nimetullah b. Abdullah el-Kirmânî el-Îcî ise H. 731 senesinde dünyaya gelmiş ve 834'te vefat etmiştir. Kendisinden

²⁵ Abdülhak Dihlevî, *Lema'âtü't-tenkih*, 1/95-97.

²⁶ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmî*, 11/28-31.

icazet alan pek çok kişiden söz edilen Nimetullah b. Abdullah'ın icazette bahsi geçen kişi olmadığını kesin bir ifadeyle söylemek mümkün görünmemektedir. Burada kuşku uyandıran tek faktör onun Şîraz bağından ve Ali b. Mübârekşâh ile ilişkisinden söz edilmemesidir ki buna benzer durumlar hakkında az bilgi bulunan diğer isimler için de söz konusudur. Bir diğer Nimetullah ise Nimetullah b. Abdullah b. Muhammed el-Kirmânî'dir (ö. 829/1425). O da tasavvuf sahasında öne çıkmıştır hatta kerametlerinden söz edilmiştir. İbn Hacer'in icazetinde sözü geçen Nimetullah'ın, gerek isimdeki detaylar gerekse de ilmî bağlar açısından, Nimetullah b. Muhammed b. Abdürrahîm el-Kuraşî el-Bekrî el-Cirihî eş-Şîrâzî (ö. 840/1436)²⁷ olması kuvvetli ihtimaldir. Buna göre o, Şîraz'da H. 815'te dünyaya gelmiş ve pek çok kimseden ilim elde etmiştir. Sonrasında hadis öğrenmek için Kahire'ye giderek aralarında İbn Hacer el-Askalânî'nin de bulunduğu pek çok âlimden istifade etmiş ve ardından Şîraz'a dönmüştür.²⁸ Ayrıca onun İbn Hacer el-Heytemî'nin icazet silsilelerinde önemli bir aktarıcı olan Asîlüddin Abdürrahîm b. Abdülkerîm el-Cirihî el-Kuraşî'nin torunu olması da bahsi geçen kişi olduğuna dair önemli bir karînedir. Hocaları arasında dedesi Abdürrahîm b. Abdülkerîm ve Sehâvî gibi âlimler de bulunan, ismi Ahmed Nimetullah olarak da kaydedilen bu âlim H. 840 senesinde yani oldukça genç bir yaşta vefat etmiştir. Onun 815'te dünyaya gelmiş olması göz önünde tutulduğunda, doğrudan Ali b. Mübârekşâh'tan icazet alamayacağı yani ona ancak bir vasıta ile ulaşabileceği belirtilmelidir. Aradaki bu vasıta meşhur *Miškât* râvisi olan dedesi olmalıdır. Nitekim İbn Hacer el-Heytemî de silsilede onun ismini zikrederken el-Velî Nimetullah demiş ancak devamında kimden *Miškât*'ı aldığı konusunda doğrudan bir bilgiye yer vermemiştir. Şu durumda silsilede bahsi geçen Nimetullah, kuvvetle muhtemel tanıttığımız bu âlimdir.

İsnadlar zikredilirken belirtildiği gibi kendisinden Mevla Ziyâüddin Ali el-Kirmânî olarak bahsedilen, Ziyâüddin Ali b. Mahmûd el-Kirmânî hakkındaki bilgiler de son derece sınırlıdır. O, Nureddin Ebü'l-Fütûh Ahmed b. Abdullah eş-Şîrâzî ve Muhammed b. Yakûb el-Fîrûzâbâdî gibi âlimlerden ders okumuş ve Kirmân'da kadılık yapmıştır. Kendisinden el-Mevlâ ve el-Muhaddis gibi vasıflarla bahsedilmiştir.²⁹ Hocası Nureddin Ebü'l-Fütûh eş-Şîrâzî'nin (ö. 871/1452) doğum tarihinin takriben H. 790 olduğu dikkate alındığında,³⁰ o da 766'da vefat etmiş olan Ali b. Mübârekşâh'tan bir vasıta ile icazet almıştır. Bu vasıta da kuvvetle muhtemel Ali b. Mübârekşâh'ın ana râvilerinden olan ve onun hocaları arasında yer alan Fîrûzâbâdî'dir.

Afîfüddin el-Cüneyd olarak söz edilen kimse ise Ebû Abdullâh Afîfüddîn el-Cüneyd b. Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Kâzerûnî eş-Şîrâzî'dir. Afîfüddîn el-Cüneyd (ö. 809/1390) H. 746 senesinin

---

²⁷ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 10/201-202.

²⁸ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 10/202.

²⁹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 6/38.

³⁰ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 1/360.

Şevval ayında dünyaya gelmiş, kendisinden Şîraz'ın önde gelen âlimi, hadis bilgini ve fazilet sahibi kişisi olarak söz edilmiştir.³¹ Tarihsel veriler ve coğrafi detaylar açısından onun Ali b. Mübârekşâh ile doğrudan irtibatı mümkündür. İcazetlerdeki detaylar da bu hususu teyit etmektedir.

Ali b. Mübârekşâh ile doğrudan irtibatından söz edebileceğimiz başka bir âlim de icazetlerde el-Mevlâ Bahâüddin şeklinde bahsedilen isimdir. Hakkında detaylı bilgiye sahip olmadığımız el-Mevlâ Bahâüddin, İbn Hacer el-Heytemî'nin verdiği bilgiye göre³² *el-Keşf ale'l-Keşşâf* isimli eserin müellifinin çocuklarından birisidir. Bahsi geçen eser ise Siracüddin Ömer b. Abdurrahman el-Fârisî el-Kazvîni'ye (ö. 745/1344) aittir.³³

Görüldüğü gibi Ali b. Mübârekşâh'ın ilişki ağında icazetlere yansımış doğrudan aktaran râviler olduğu gibi *Mişkât*'ı bir vasıtayla elde edenler de söz konusudur. Ancak her hâlükârda bu âlimler Ali b. Mübârekşâh özelinde değerlendirme yapıldığında onun çevresini oluşturan birinci nesle dair fikir vermektedir. Ayrıca Tebrîzî müellif, Ali b. Mübârekşâh da onun ana aktarıcısı olduğuna göre, bahsi geçen “nesil/Ali b. Mübârekşâh'ın ilk tabaka râvileri” ile sonraki nesillerin irtibatını sağlayanlardan yani *Mişkât*'ın üçüncü kuşak, Ali b. Mübârekşâh'ın ise ikinci kuşak aktarıcılarında söz ederken de yine Şîraz'a yer açmak gerekecektir. Bu da Şîraz'ın dokuzuncu asrına dair bazı isimleri belirginleştirecek ve hadisle ilgili değerlendirmelere imkân sağlayacaktır. Bu noktada odak isimlerin başında Asîlüddîn eş-Şîrâzî olarak kendisinden söz edilen Asîlüddîn Abdullah b. Abdurrahman eş-Şîrâzî gelmektedir. Seyyid Asîlüddîn Abdullah b. Abdurrahman b. Abdüllatif b. Celalüddin Yahya eş-Şîrâzî (ö. 884/1478), Ali el-Kârî'nin notuna göre seksen bir büyük âlime yetişmiştir.³⁴ Buna göre İbnü'l-Cezerî, Fîrûzâbâdî ve Seyyid Şerîf el-Cürçânî onlardandır. Molla Camî de Asîlüddîn'in talebesidir. Yetiştirdiği âlimlerin Şîraz açısından önemli olması ve *Mişkât*'ın (İbn Hacer el-Heytemî'de görüldüğü gibi) icazet zincirinde yer alması önemli bir detaydır. Ancak burada bahsi geçen Asîlüddîn'i yine Şîrazlı olan Ebü'l-Meâlî Asîlüddîn Abdurrahman b. Haydar b. Ali eş-Şîrâzî (ö. 817/1414) ile karıştırmamak gerekir. Çünkü Asîlüddîn Abdurrahman b. Haydar eş-Şîrâzî, Şîraz'dan Hindistan'a uzanan serüveniyle dikkat çekmektedir. Hicrî sekizinci asır Şîraz-Hindistan ilmî yolculuklarının örneklerinden biri olarak o, İbn Hacer el-Askalânî ile Aden'de görüşme imkânı elde etmiştir.³⁵ Bir Şîrazlı olarak onun da *Mişkât*'tan ve esere dair bilgilerden haberdar olduğu hatta Hindistan'a ulaştıran damarlardan birisinin kendisi olduğu ancak tahminen söylenebilir. Ancak bahsi geçen isimlerle onun ilişkisini doğrulayacak bir detayla karşılaşılmamıştır.

³¹ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 3/79.

³² İbn Hacer el-Heytemî, *Sebetü'l-İmam*, 389.

³³ Hayruddîn b. Maḥmûd Ziriklî, *el-A'lâm: Kāmûsu Terâcim li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ' mine'l-'Arab ve'l-Muste'rabîn ve'l-Musteşrikin* (Beirut: Dâru'l-İlm, 2002), 5/49.

³⁴ Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtiḥ*, 1/40-41.

³⁵ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, 4/75-76.

İcaset silsilelerinin merkezinde yer alan Asîlüddîn Abdullah b. Abdurrahman eş-Şîrâzî ise *Miškât*'ın aktarım ağları ve Ali b. Mübârekşâh açısından önemlidir. Çünkü isminin geçtiği yerlerde el-Muhaddis, el-Müfessir, el-Vâiz ve eş-Şîrâzî gibi onun tanıtımı açısından önemli vasıflara vurgu yapılmıştır. Buna göre sıralamada hadisçi vasfı öncelikli olarak zikredilmiştir. Tefsir sahasında da kendisinden söz ettiren Asîlüddîn'in aile çevresi ilimle meşguliyetin yanında Şîrazlı bir ailenin, bir hadis kitabının sonraki nesillere intikaline katkısını gösterir düzeydir. Çünkü Asîlüddîn, *Miškât*'ı babası ve dedesinden rivayet etmiş, dedesi de doğrudan Fîrûzâbâdî'den aktarmıştır. Ayrıca Asîlüddîn de bizzat Abdürrâhîm b. Abdülkerîm el-Cirihî es-Sıddîkî'den de eseri aktarmıştır. Buna göre elimizdeki icazetlerdeki ana kollardan ikisinin de aktarıcısı Asîlüddîn, olmaktadır. Yukarıda kendisine temas edilen icazet silsilelerine bakıldığında Asîlüddîn'in aile çevresinden şu isimler doğrudan aktarımda rol almıştır: Mîrekşâh'ın babası Seyyid Cemâlüddîn Atâullah eş-Şîrâzî, onun (yani Seyyid Cemâlüddîn el-Hüseynî eş-Şîrâzî'nin) amcası olan ve kendisine dikkat çekilen Asîlüddîn Abudullah el-Muhaddis, Asîlüddîn'in babası Hafız Abdüllatif, dedesi Yahya el-Hafız. Görüldüğü kadarıyla bu aile nesilden nesile *Miškât* ile ilgilenmiş ve eserin Hicaz'a ulaşmasında hatta aşağıda hakkında verilen bilgileri dikkate aldığımızda, Mîrekşâh'ın aktarımıyla Hicaz'dan başka beldelere ulaşmasında önemli bir misyon yüklenmiştir.

Bu icazet silsilelerinin akışı ve diğer İslâm beldelerine ulaşımı açısından çeşitli İslâm beldelerinden seçilmiş isnad zincirleri fikir verecektir. Bunlardan ilki Hindistan ulemasının müsnidi olarak kabul edilen ve hadis kitaplarının isnadlarının kendisinden yayıldığı meşhur âlim Şah Veliyyullah Dihlevî'nin (ö. 1176/1762) icazet zinciridir. Onun silsilesinin bir kısmı şöyle kaydedilmiştir:

Seyyid Gazanfer b. Seyyid Cafer Nehrevâlî³⁶ el-Gucerâtî < **Mîrkelân** < Nesîmüddîn **Mîrekşâh** < **Babası** Muhaddis Seyyid **Cemalüddin Ataullah** b. Seyyid Gıyâsüddîn Fazlullah < **Amcası** Seyyid **Asîlüddîn Abdullah** b. Abdurrahman b. Abdüllatif b. Celalüddin Yahya eş-Şîrâzî < **Şerefüddin Abürrahim el-Cirihî es-Sıddîkî** < **Ali b. Mübârekşâh es-Sıddîkî** < el-Hatîb et-Tebrîzî.

Başka bir kanal ise şöyle zikredilmiştir: Carullah b. Abdülaziz b. Fehd < **Sehâvî** < Takiyyüddin Ebü'l-Fazl **Muhammed b. Muhammed b. Fehd** < **Şerefüddin Abürrahîm el-Cirihî es-Sıddîkî** < Allâme İmâmüddîn **Ali b. Mübârekşâh** es-Sıddîkî es-Sâvecî eş-Şîrâzî < Tebrîzî.³⁷

³⁶ Şah Veliyyullah Dihlevî, *İthâfî'n-nebîh*, 193. Nehrevâle, Şah Veliyyullah'ın açıklama notuna göre Gucerât'a bağlı yerlerden birisidir.

³⁷ Şah Veliyyullah Dihlevî, *İthâfî'n-nebîh*, 191-193; Muhammed Âşık, *el-Anâkîdü'l-gâliye mine'l-esânîdi'l-âliye* (Karaçi: Mektebetü'ş-Şeyh Muhammed Yahya, 1408), 167.

Sudan asıllı olan ve Gine'de dünyaya gelen fakih âlim Salih b. Muhammed b. Nuh el-Fülânî el-Mâlikî'nin (ö. 1218/1803) icazetine göz atıldığında onun silsilesinin Hicaz kısmına dair şöyle bir tablo ile karşılaşılmaktadır:

Muhammed Ebû Tahir b. İbrahim **el-Kûrânî** < Babası **İbrahim el-Kûrânî** < **el-Kuşâşî** < Ahmed eş-Şinnâvî < Seyyid Gazanfer b. Seyyid Cafer **Nehrevâlî** ve Abdurrahman b. Abdülkadir b. Fehd < Muhammed Said **Mîrkelân** < Nesîmüddîn **Mîrekşâh** < Babası **Cemalüddin Atâullah** b. Gıyâsüddîn eş-Şîrâzî el-Herevî < **Amcası Asîlüddîn Abdullah b. Abdurrahman** < Şerefüddin **Abdürrahim b. Abdülkerim el-Cirihî** < Ali b. Mübârekşâh < el-Hatîb et-Tebrîzî.³⁸

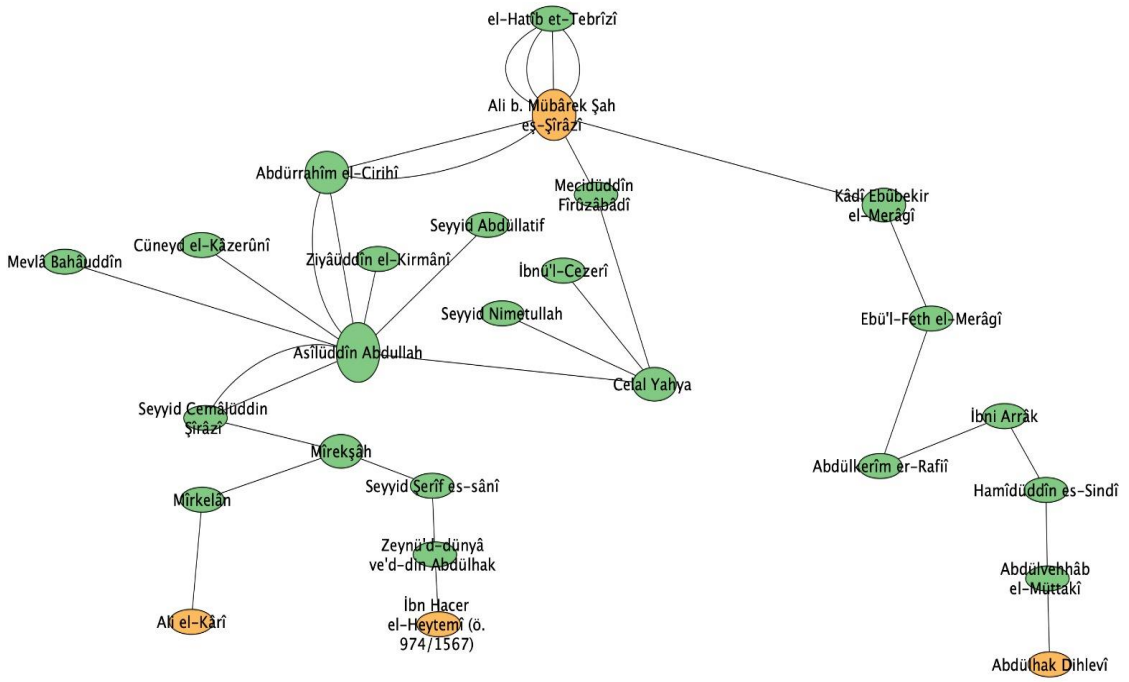
Dihlevî'nin isnadının merkezinde yer alan İbn Fehd'den gelen bu silsile Osmanlı-Mişkât-Ali b. Mübârekşâh bağı açısından da önemlidir. Örneğin Osmanlı ilim geleneği açısından isnadları mühim olan Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin (ö. 1952) *Mişkât* isnadı Tebrîzî'den itibaren şu şekilde gelmektedir:

el-Hatîb et-Tebrîzî < Ali b. **Mübârek Şâh** es-Sıddîkî eş-Şîrâzî < **Abdurrahîm el-Cirihî** < Abdulazîz İbn en-Necm et-Takî **İbn Fehd** < Ahmed b. İbrahim eş-Şemmâ' < el-Kâdî **Muhammed b. Hasen el-Hîrî** < **Babası Mahmûd el-Beylûnî** < Fethullah el-Beylûnî < Ali el-Echûrî < Abdalbâkî ez-Zürkânî < Muhammed b. Abdalbâkî ez-Zürkânî < Muhammed el-Yemânî...³⁹

Görüldüğü gibi mezkûr isnadların merkezinde Asîlüddîn'in aile çevresi ve Şîraz merkezî bir konumda bulunmaktadır. İbn Fehd damarı ise silsilelerin Hicaz'a bakan yönünü temsil etmektedir. Hadis tarihi açısından bu akışın anlamını ele alan başlığa geçmeden önce *Mişkât*'ın genel olarak Ali b. Mübârekşâh'tan sonraki süreçte akışı şu şekilde tablolaştırılabilir:

³⁸ Füllânî, *Kaṭfû's-sem̄er fî ref'i esânîdi'l-muşannefât fi'l-fünûn ve'l-eşer*, thk. Âmir Hasan Sabrî (Mekke: Dâru's-Şurûk, 1984), 86-87.

³⁹ Kadir Ayaz, "Zâhid el-Kevserî'nin İcâzetnâmesinde Yer Alan İsnadların Osmanlı Anadolu'sundaki Tarihçesi", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2015), 94.

3. Şîraz-Mişkât ve 10. Asır Hicaz'ı

Hadis tarihini tasnif etmek gerektiğinde, öncelikle belirli bir ölçüt seçmek zorunlu hâle gelmektedir. Zira uzun ve çok katmanlı tarihsel bir süreci anlamlı parçalara ayırmak her zaman kolay değildir. Bu nedenle tercih edilen kriterler farklı tasnif biçimlerinin ortaya çıkmasına yol açacaktır. İlk 4-5 asrı “rivayet dönemi” olarak ifade ettiğimizde, bu asırlardan sonra temel kaynakları merkeze alan derleme eserlere göre bir tasnif yapılabilir. Bu durumda, hadis ilmine yön veren eserler esas alınarak bir sınıflandırma yapılabilecektir. Ancak tasnifin coğrafi temelli yapılması durumunda, şehir, kültürel yapı ve yeni üretilen/telif edilen hadis kitabı arasındaki ilişkinin de göz önünde bulundurulması gerekecektir. Bu ise zorunlu olarak şehirleri kendi iç dinamiklerine ve diğer ilim merkezlerine göre kategorize etmeyi beraberinde getirecektir. Öte yandan, söz konusu beldelerin yönetici erkler bağlamında değerlendirilmesi ise tasnife yeni bir parametrenin daha dâhil edilmesi anlamına gelecektir.

Bu açıdan bakıldığı zaman *Mişkâtü'l-Mesâbih*, İlhanlıların (1256-1353) hâkim olduğu bir coğrafi alanda Tebriz'de yazılmış, yine aynı bölgede yer alan Şîrazlılar eliyle yayılmıştır. Hadis tarihi bağlamında, naklî ilimlerde Memlûkler'in (1250-1517) odakta bulunduğu bir zaman diliminde, Şîraz ve Tebriz gibi merkezlerde faaliyet gösteren âlimler, gerçekleştirdikleri ilmî çalışmalarla bazı eserlerin ortaya çıkışına ve yayılışına doğrudan katkı sunmuşlardır. Özellikle hicrî 10. asırda “ilmî merkez” hâline gelen Mekke ve Medîne'deki hadis faaliyetleri, bu birikimin devamı niteliğinde şekillenmiş ve söz konusu bölgelerle ilmî süreklilik ilişkisi içerisinde gelişmiştir. Yani *Mişkât*'ın

aktarım süreci ve nüshaların râvileri hadis tarihinin H. 10. asrı ve sonrasına doğrudan katkı sunmuştur.

Tebriz, Şîraz ve Cürcan gibi acem beldeleri ve burada sekizinci asırda yürütülen ilmî faaliyetler söz konusu olduğunda, genel olarak aklî ilimler kapsamında değerlendirilen dil-belâgat veya felsefî ilimlere değinilmektedir. Memlûkler'in siyasal ağırlıklarının olduğu bölgelerde ise naklî ilimlerde belirgin bir üstünlük gözlemlenmektedir.⁴⁰ Naklî ilimlerin bir bölgede daha fazla öne çıkıyor olması pek tabii aklî ilimlerin hiç olmadığı veya ilgilenilmediği anlamına gelmemektedir.⁴¹ Tersi de aynen geçerli olan bu durumu, Şîraz özelinde doğrulama imkânına sahibiz. Zira Tebriz'de yazılan *Mişkâtü'l-Mesâbih* bölge âlimlerinin H. 8. asrın ikinci yarısı ve H. 9. asırdaki faaliyetleri sonucu, H. 10. asırda Hicaz'da okutulan bir hadis metni haline gelmiştir. Başta İbn Hacer el-Heytemî, Ali el-Kârî ve Abdülhak Dihlevî olmak üzere Hicaz'da bulunan bazı âlimler ve onların hocaları bu metinle ilgilenmiştir. Bu isimlerin özellikle Mekke'deki ilmî faaliyetlerin merkezinde yer almasıyla, kendilerinden aktarılan *Mişkât* silsileleri arasında doğrudan bağ bulunmaktadır.

Google Haritalar'dan elde edilen görsel,

Mişkât'ın aktarımı ve Şîraz'ın coğrafi konumu konusunda fikir vermektedir.

Bu anlamda 10. asrın Mekke ve Medîne'sine bazı isimler örneğinde bakılması yeterli olacaktır. Örneğin *Mişkât* şarihi ve aynı zamanda bu kitabın aktarıcısı konumunda olan İbn Hacer el-Heytemî el-

⁴⁰ Özellikle hadis ilmi bağlamında değerlendirmeler için bk. Halit Özkan, *Memlûklerin Son Asrında Hadis* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2012); Nagihan Emiroğlu, *Türk (Bahrî) Memlûkler Döneminde Hadis İlmî* (İstanbul: Timaş Akademi, 2023).

⁴¹ Genel olarak ilim havzaları için bk. Osman Gazi Özgüdenli, "Düşüncenin Havzaları: İslam Düşünce Tarihinde Başlıca İlim ve Kültür Havzaları" (Erişim 27 Nisan 2025).

Mekki'nin⁴² *Miškâtü'l-Mesâbih* ile ilgilendiği ve bunun neticesi olarak kendisinden eser üzerine bir şerh yazmasının talep edildiği malumdur. İbn Hacer'in Mekke'de İslâm dünyasının farklı bölgelerine etkisi olmuş ve 10. asrın Mekke'siyle özdeş bazı âlimlerine ders vererek onlarla yakın irtibatı olmuştur. Örneğin dönemin pek çok âliminin bir şekilde kendisinden faydalandığı Ali el-Müttakî el-Hindî (ö. 975/1567),⁴³ İbn Hacer el-Heytemî'nin talebeleri arasında yer almaktadır.

Miškât şarihlerinden olan Abdülhak Dihlevî'nin yazdığı *Zâdü'l-müttakîn fi sülûki tarîki'l-yakîn* isimli eserde, Hicrî 10. asırda Hicaz'daki ilmî ortam ve dönemin önemli âlimleri hakkında dikkat çekici bilgilere yer verilmiştir. Abdülhak Dihlevî bu çalışmada, başta *Miškâtü'l-Mesâbih* olmak üzere önemli hadis kaynaklarına olan ilgisi hakkında da detaylı açıklamalarda bulunmuştur. Yine Dihlevî'nin bu kitabında, *Miškâtü'l-Mesâbih*'i kendisinden okuduğu hocası olan Abdülvehhâb el-Müttakî, onun hocası Ali el-Müttakî ve Medîne Hatîbi olarak bilinen İbn 'Irâk ('Arrâk) gibi meşhur âlimlerden bahsetmesi,⁴⁴ dönemin ilmî atmosferine ışık tutmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla bu asırda oldukça güvenli olan, siyasal karışıklıklardan uzakta bulunan ve ilim ehline sunduğu imkânlarla bir çekim merkezi haline gelen Hicaz; Anadolu'dan, Acem bölgesinden, Sind'den ve Yemen'den gelen ilim taliplerine ev sahipliği yapmıştır. Mesela Abdülhak Dihlevî'nin⁴⁵ *Miškât* icazet silsilesinde bulunan ve Abdülvehhâb el-Müttakî'nin *Miškât*'ı kendisinden okuduğu Hamîdüddîn es-Sindî el-Medenî el-Mekki (ö. 1009/1600), nisbesinden de anlaşıldığı gibi Hindistanlıdır. Ancak diğer nisbelerinin Mekke ve Medîne ile irtibatlı olması şehirlerin ilmî konumuyla da ilgilidir. *Miškât* aktarıcılarında birisi olan Hamîdüddîn b. Abdullah b. el-Ömerî es-Sindî, İbn Hacer el-Heytemî ve dönemin meşhur Medîneli âlimlerinden birisi olan İbn 'Irâk'tan ('Arrâk'tan) okumuştur. Talebeleri arasında Abdülhak ed-Dihlevî de zikredilmektedir.⁴⁶ Şu halde *Miškât*'ın akışı Abdülhak Dihlevî < Abdülvehhâb el-Müttakî < Hamîdüddîn es-Sindî < Nureddin İbn 'Arrâk şeklinde bir akışa sahiptir. Buradaki sıralama ve ilişki ağı hem *Miškât* hem de onuncu asır Hicaz'ı açısından son derece önemlidir.

Benzer şekilde dönemin tanınmış âlimleri arasında yer alan Ali el-Kârî⁴⁷ de Mekke'ye gelerek buraya yerleşmiş, aralarında İbn Hacer el-Heytemî, Hindistanlı âlim Ali el-Müttakî, yine Gucerâtlı olan

⁴² İbn Hacer el-Heytemî hakkında bilgi için bk. Sait Özçelik, *İbn Hacer el-Heytemî'nin Fethu'l-ilâh fi şerhi'l-Miškât'ındaki Şerh Metodu ve Hadis Şerh Geleneğindeki Yeri* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Doktora Tezi, 2024).

⁴³ Ali el-Müttakî el-Hindî için genel olarak bk. Azmi Özcan, "Müttakî el-Hindî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/222-223.

⁴⁴ Sahib Âlim el-Azamî en-Nedvî, "el-Hayâtü'd-Dîniyye ve'l-İlmiyye fi'l-Harameyni's-Şerîfeyn fi'l-Karni'l-Âşir el-Hicrî: Dirâse Tarîhiyye fi Davi Zâdi'l-müttakîn fi sülûki tarîki'l-yakîn", *el-Câmiatü'l-İslâmiyye Mecelletü ed-Dirâsati'l-İslâmiyye* 54/3-4 (2019), 9-75.

⁴⁵ Dihlevî için bk. İsmail Hakkı Ünal, "Dihlevî, Abdülhak b. Seyfeddin", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/291-293.

⁴⁶ Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhâtü'l-havâtir ve behcetü'l-mesâmi'* (Beyrut: Dârü İbn Hazm, 1999), 524.

⁴⁷ Genel olarak Ali el-Kârî için bk. Halil İbrahim Kutlay, *el-İmâm 'Alî el-Kârî ve eşeruhû fi 'ilmi'l-hadîs* (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1987).

ve *Mişkât* icazetlerinde kendisinden söz edilen Ebû Abdullâh Kutbüddîn Muhammed el-Mekkî en-Nehrevâlî (ö. 990/1582) gibi âlimlerin bulunduğu isimlerden ders almıştır. Ali el-Kârî'nin de farklı beldelerden pek çok talebesi olmuştur. Mesela muhaddis âlim Cevher el-Keşmîrî (ö. 1026/1617) Keşmir'de okuduktan sonra Hicaz'a gelmiş, burada İbn Hacer el-Heytemî ve Ali el-Kârî'den ders okumuş ve sonrasında ise beldesine dönerek hadis tedrisiyle meşgul olmuştur.⁴⁸

Ali el-Kârî'nin kendisinden *Mişkât* icazeti aldığı hocası Mîrkelân (ö. 983/1575), Şah Veliyyullah gibi bazı bölgelerin müsnid âlimlerinin icazetinin merkezinde yer almıştır. Tam adı Muhammed Saîd b. Mevlâna Havâce el-Hanefî Mîrkelân'ı tanıtıcı en önemli vasıf *Ali el-Kârî'nin hocası* olmasıdır. Aslında bu vasıf "*Mişkât*'ı kendisinden rivayet ettiği hoca şeklinde" kayıtlanmalıdır. Mekke'de okunan *Mişkât*'ın akışı açısından Mîrkelân'ı Hindistan'ın Agra beldesinde vefat etmesi de dikkat çekici kılmaktadır.⁴⁹ Zira Mîrkelân *Mişkât*'ı Nesîmüddin Mîrekşâh eş-Şîrâzî'den almıştır. Yani Ali el-Kârî'nin icazeti Şîraz ve Hindistan arasında bir köprüdür. Anlaşıldığı kadarıyla Mîrekşâh eseri Şîrazlılardan okumuş, Mîrkelân'ı Mekke'de okutmuş ve nihayetinde Mîrkelân Hindistan'da vefat etmiştir. Talebesi Ali el-Kârî de Anadolu'dan Hindistan'a kadar pek çok bölgede rağbet gören bir âlim olarak bu icazetin aktarımında önemli bir rol üstlenmiştir.

Mîrkelân'ın *Mişkât*'ı okuduğu Mîrekşâh eş-Şîrâzî onuncu asrın eşsiz muhaddislerinden birisi olarak kabul edilen *Mişkât* râvisi Cemalüddin Atâullah b. Gıyâsüddîn eş-Şîrâzî el-Herevî'nin oğludur. Herat'ta Sultaniyye Medresesi'nde ders veren bu âlimin siyere dair *Ravzatü'l-ahbâb* ve hadisle ilgili de *Erbaun*'u vardır. Yapılan çalışmalarda Mîrekşâh'ın bu medresede babasının yerine geçtiği belirtilmiştir.⁵⁰ Daha önce Asîlüddîn'den bahsedilirken ailenin katkısına değinilmişti. Buna göre denilebilir ki bu eseri Şîraz'dan Hicaz'a ulaştıran ana damarlardan birisi bu ailedir. Mîrekşâh'ın en meşhur talebeleri arasında ise İbn Hacer el-Heytemî'nin *Mişkât* icazetini aldığı Mîr Mürtezâ eş-Şerîf eş-Şîrâzî (Seyyid Şerîf-i Sâni (ö. 972/1565) de bulunmaktadır.⁵¹ Mîr Mürtezâ eş-Şerîf eş-Şîrâzî'nin Horasan yanında Hicaz'da ilmî faaliyetlerde bulunması özellikle Hindistan'a giderek Dekken ve Agra gibi beldelerde yaşayarak Delhi'de vefat etmesi son derece ilgi çekicidir. Hocası Abdülhak es-Sünbâtî'nin talebi üzerine *Mişkât* icazetini veren Cürçânî'nin hazırlıksız bir şekilde ezberden yaptığı imlâya duyulan hayranlık icazette açıkça belirtilmiştir.

⁴⁸ Gülsüm el-Müheyrî, *Medresetu'l-hadis fi'l-Hind* (Abu Dabi: Mektebetü İbn Kayyim, ts.), 62-63.

⁴⁹ Ebü't-Tayyib Muhammed Sıddîk Bahâdir Sıddîk Hasan Han, *Ebcedü'l-ülüm*, thk. Abdülcebbâr Zekkâr (Dımaşk: Menşûratü Vizâreti's-Sekâfe, 1978), 3/232.

⁵⁰ Hâdî b. Kâid, "el-Muhaddis Mîrekşâh Menhecühü ve Masâdiruhu fî Şerhihi Kitâbi's-Şemâil li'l-İmâmi't-Tirmizî", *Mecelletü'l-Ulûmi'l-İnsâniyye ve'l-İctimâiyye* 1/3 (2017), 142.

⁵¹ Nesîmüddîn Mîrekşâh eş-Şîrâzî, *Şerhü's-Şemâil (Tahkîk)* (Mekke: Câmîatü Ummi'l-Kurâ, Yüksek Lisans Tezi, 1437), 24-26; Hâdî b. Kâid, "el-Muhaddis Mîrekşâh Menhecühü ve Masâdiruhu fî Şerhihi Kitâbi's-Şemâil li'l-İmâmi't-Tirmizî", 142.

Sonuç

Hadis tarihine dair akademik çalışmalar, sadece hadis metinlerinin içeriği ve üzerine yapılan çalışmalara değil, aynı zamanda bu eserlerin yayıldığı bölgeler ve bu süreçteki ikincil kaynakların rolünü dikkate almalıdır. Bu bağlamda, Tebriz ve Şîraz gibi şehirlerin hadis ilmi açısından önemi yeterince vurgulanmamaktadır. Oysa bu şehirler, çok okunan hadis derlemelerinin üretildiği ve başka bölgelere taşındığı merkezler olarak önemli bir yere sahiptir. Ancak, bu şehirlerin hadisle ilgili tarihsel katkılarına dair akademik kaynakların eksikliği, söz konusu çalışmaları güçleştirmektedir. Bu durum, hadis ilminin coğrafi yayılımını ve ikincil kaynaklar konumundaki derleme eserlerin etkisini tam anlamıyla değerlendiren çalışmaların eksikliğiyle sonuçlanmaktadır. Bu nedenle, hadis tarihinin ihmal edilen bazı alanlarına dair akademik incelemeler yapılması ve bazı bulguların tahlil edilerek tartışılması, çeşitli İslâm beldelerinin tarihsel etkisini ve bazı eserlerin dolaşımını ortaya koyacaktır.

Bu ihtiyacın yönlendirmeleriyle ortaya çıkan elinizdeki makale, Ali b. Mübârekşâh eş-Şîrâzî gibi hakkında çok bilgi bulunmayan bir âlimin kendisi ve yakın çevresinin peşine düşmüştür. İbn Hacer el-Askalânî, hakkında zikrettiği kısa bilgilerde onun ilmî serüveni açısından önemli olan hocası Hatîb et-Tebrîzî, *Mişkât* ve talebelerine değinmemiştir. *Mişkât*'tan bahseden çalışmalar için de benzer durum söz konusudur. Hâlbukî Ali b. Mübârekşâh aile fertleri ilimle meşgul olan, *Mişkât* dışında *Sahîhü'l-Buhârî* gibi bir kaynağı okutmuş ve aralarında Fîrûzâbâdî gibi âlimlerin bulunduğu isimlere icazet vermiş bir kimsedir.

Mişkât şarihlerinin icazetlerinin yönlendirdiği küçük detaylar ve bazı kitaplardaki veriler, Ali b. Mübârekşâh'tan eseri dinleyen pek çok ismin varlığını ortaya çıkarmıştır. Fîrûzâbâdî ve İbnü'l-Cezerî gibi meşhur âlimlerin *Mişkât* râvisi olması yanında tanınmayan başka isimlerin de var olduğu saptanmıştır. Tespit edilen isimler ve onların yolculukları aynı zamanda dikkatlerimizi Şîraz'a yönlendirmiştir. Zira başta Ali b. Mübârekşâh olmak üzere Şîrazlı âlimlerin bir Dımaşk, Mısır ve Hicaz serüveni söz konusudur. Bu da onlara kendi beldelerinde ilmî faaliyet yapma ve diğer beldelelere de ulaşma imkânı sunmuştur. Bu imkânın en çok *Mişkât*'ın yayılımına fayda sağladığı görülmüştür.

İbn Hacer el-Heytemî, Ali el-Kârî ve Abdülhak Dihlevî gibi âlimlerin *Mişkât*'la bağlarının merkezinde H. 10. asrın Hicaz'ı bulunmaktadır. Bu yüzyıl aynı zamanda Hicaz'ın hadis tarihinde yükseldiği ve naklî ilimler açısından merkez haline geldiği tarihsel devredir. Bu bağlamda *Mişkât* ile ilgili kişilerin ilişki ağları, hadis tarihinin bu dönemi ve Hicaz'dan eserlerin farklı İslâm ülkelerine yayılışı açısından önemlidir. Buna göre Tebriz'de üretilen *Mişkâtü'l-Mesâbîh*, Şîrazlılar vasıtasıyla yayılmış ve ilmî merkez haline gelen Hicaz'ın büyük katkısıyla İslâm beldelerine ulaşmıştır.

Extended Abstract

In the field of ḥadīth historiography, certain Islamic cities have been prominently featured due to their scholarly contributions, while others have remained relatively overlooked. Building upon this observation, the present study turns its attention to Shīrāz and its surrounding region—an area that has not been the focus of sustained scholarly inquiry within the context of ḥadīth studies—and interrogates its role within the broader landscape of ḥadīth transmission. At the center of this investigation stands ‘Alī b. Mubārakshāh al-Şiddīqī al-Shīrāzī (d. 766/1364), whose transmission of *Mishkāt al-Maṣābiḥ*, a text of considerable significance in the ḥadīth corpus, constitutes the focal point of the article. Based on available evidence, ‘Alī b. Mubārakshāh appears to be the sole direct transmitter of the entire work from its author, al-Khaṭīb al-Tibrīzī (d. after 740/1340), and he passed it on to his own students. The presence of Sharaf al-Dīn al-Ṭībī (d. 743/1343)—a renowned linguist, exegete, and commentator on the *Mishkāt*—at these sessions further underscores the scholarly interconnectedness of the region.

Although the region has received limited attention in studies of ḥadīth transmission, this neglect remains both striking and thought-provoking. Cities such as Shīrāz and Tabriz hosted prominent scholars whose contributions would merit greater scholarly attention within the framework of ḥadīth studies. Among these are Ibn al-Jazarī (d. 833/1429), Fīrūzābādī (d. 816/1413), and Jurgānī (possibly a typographical error for Jarrāfi)—all of whom produced works that can be interpreted as significantly engaged with ḥadīth scholarship. Beyond these widely known figures, several lesser-known individuals—whose names appear in ijāzah texts—also maintained substantive links to both the classical ḥadīth tradition and the intellectual life of these cities. Many of these figures, in turn, are connected to ‘Alī b. Mubārakshāh, further evidencing the vitality of Shīrāz’s scholarly networks. Particularly notable is Ibn al-Jazarī’s reference in his own works to a dār al-ḥadīth that he commissioned in Shīrāz—a fact that testifies to the existence of a formal institution devoted to ḥadīth studies in the city. Similarly, Fīrūzābādī is known to have come to Shīrāz at a very young age and to have studied ḥadīth under its scholars. Evidence also suggests that ‘Alī b. Mubārakshāh taught ḥadīth to various students, including children. These cases collectively indicate that the role of Shīrāz and its environs in the history of ḥadīth transmission warrants more nuanced and detailed investigation.

This article takes as its point of departure the figure of ‘Alī b. Mubārakshāh and the scholarly networks surrounding him. Although classical biographical sources and contemporary academic works were consulted during the research process, explicit references linking Shīrāz directly to ḥadīth activities remained scarce. Consequently, much of the relevant data regarding ‘Alī

b. Mubārakshāh and the scholarly figures of the region were extracted from ijāzah chains. In this respect, the transmission licenses of scholars such as Ibn Ḥajar al-Haytamī (d. 974/1566), ‘Alī al-Qārī (d. 1033/1623), and ‘Abd al-Ḥaqq al-Dihlawī (d. 1052/1642)—all of whom were active in the Ḥijāz—proved to be of particular value. Without these ijāzahs, reconstructing the scholarly networks would have not been possible. It is through these documents that one can trace the connections between ‘Alī b. Mubārakshāh and Fīrūzābādī, as well as identify other transmitters of the *Mishkāt* who are contemporary of Fīrūzābādī and their ties to Shīrāz. The primary contribution of historical sources in this context lies in their ability to make the information found in ijāzah chains intelligible and contextually meaningful.

Centering the analysis on these transmission documents, the study not only illuminates the historical role of ‘Alī b. Mubārakshāh and Shīrāz but also highlights a broader historiographical issue: the revival of ḥadīth studies in the Ḥijāz during the 10th and 11th centuries AH. The activities of the aforementioned scholars in this region suggest that, during this period, the Ḥijāz regained prominence not only in the preservation of foundational ḥadīth works but also in the transmission of secondary compilations such as the *Mishkāt*.

In conclusion, this article calls for a reassessment of Shīrāz’s role in the history of ḥadīth. Often neglected in mainstream accounts, the city emerges here as a significant site for the dissemination of key texts and scholarly traditions. The case of ‘Alī b. Mubārakshāh al-Ṣiddīqī al-Shīrāzī and his scholarly network demonstrates the important role that regional scholars played in the transmission of works that would come to occupy crucial status in Islamic education. Furthermore, it becomes evident that information often considered marginal—such as that found in ijāzah chains—can offer critical insights into the intellectual history of Islam.

This study thus contributes to the growing body of city-focused research on ḥadīth historiography and underscores the methodological value of ijāzahs in tracing the contours of the ḥadīth tradition. Making Shīrāz’s contributions visible also opens new avenues for investigating similarly overlooked cities and their roles in the transmission of Islamic knowledge.

ملخص موسع

برزت في دراسات تاريخ علم الحديث الشريف كثير من المدن الإسلامية على أنها رائدة في هذا المجال بفضل شهرة محدثيها، بينما لم تحظ مدن أخرى بالاهتمام الكافي فلم تأخذ نصيبها من الدراسة. وفيما بين أيدينا بحث يجلي جهود محدثي منطقة شيراز وما حولها، والتي لم تُتناول من قبل. وتأتي أهمية هذا البحث في التركيز على دور علي بن مبارك شاه الصدّيق الشيرازي (ت. ٧٦٦هـ/١٣٦٤م) في نقل كتاب "مشكاة المصابيح"، الذي يحتل مكانة مرموقة في علم الحديث. وقد تلقى علي بن مبارك شاه الكتاب بكامله من مؤلفه الخطيب التبريزي (ت. بعد ٧٤٠هـ/١٣٤٠م) ونقله لتلاميذه، مما يجعله الراوي الوحيد لهذا الكتاب وفقاً لما وقفنا عليه من المصادر. كما أن حضور شرف الدين الطيبي التبريزي (ت. ٧٤٣هـ/١٣٤٣م)، اللغوي، المفسر، شارح مشكاة المصابيح، في هذه الجلسات يعطي أهمية بالغة في فهم شبكة العلاقات بين علماء المنطقة.

ويعتبر النشاط العلمي في علم الحديث لدى سكان تلك البلاد أقل نسبياً من غيرها، ورغم ذلك فقد ظهر في شيراز وتبريز وغيرها أعلام كان لهم وزنهم العلمي في التاريخ الإسلامي، من ذلك على سبيل المثال: ابن الجزري، وفيروز آبادي، والجرجاني، فقد قدم هؤلاء إسهامات كبيرة في فروع مختلفة من العلوم المتصلة بشكل أو بآخر بعلم الحديث الشريف، فقد اشتهر ابن الجزري بنشاطه في علم القراءات وقد أشار في إحدى مؤلفاته إلى دار الحديث التي بناها في شيراز، وهذا يدل على وجود مؤسسة علمية متخصصة في الحديث في المدينة، أما الفيروز آبادي، فقد قدم إلى شيراز صغيراً وتلقى الحديث على بعض علمائها. وكذلك كان ابن مبارك شاه نفسه يدرّس الحديث في تلك المدينة وكان ممن يدرّسهم أطفال صغار كما ورد. وثمة شخصيات أقل شهرة منهم، وردت أسماؤهم في بعض وثائق الإجازات، تربطهم صلات مهمة بهذه المدن وبالمصنفات الحديثية التراثية، ومنهم من تربطه صلة وثيقة بابن مبارك شاه نفسه. كل ذلك يدل على أهمية هذه المدينة مما يستدعي ضرورة دراسة مكانة شيراز وما جاورها في تاريخ علم الحديث بشكل أعمق.

تناول هذا البحث دراسة العالم الشيرازي علي بن مبارك شاه وشبكة علاقاته وارتباطه بعلماء عصره ومنطقته، وعلى الرغم من الاستناد إلى مراجعة المصادر التي تعنى بالتراجم ومتابعة الدراسات الأكاديمية، إلا أن المعلومات حول ارتباط شيراز بعلم الحديث كانت فقيرة. ومع ذلك فقد أظهرت الدراسة المتعلقة بشخصية علي بن مبارك شاه وما حوله من علماء شيراز إلى وجود تسلسل للإجازات لبعض العلماء. من ذلك إجازات كتاب مشكاة

المصايح لبعض العلماء كابن حجر الهيتمي وعلي القاري وعبد الحق الدهلويّ الذين ظهر نشاطهم العلمي في منطقة الحجاز، وهذا يدل على أهمية اللغة متصلة بمنطقة شيراز. ولولا هذه الإجازات لما وقفنا على معلومات مرتبطة بالشخصيات المذكورة في هذه الدراسة. ولما استطعنا تحديث الصلة ما بين علي بن مبارك شاه وما بين فيروز آباد، وأيضا ما بين أولئك الذين رووا كتاب المشكاة من العلماء المعاصرين لفيروز آباد، وصلاتهم بشيراز.

تسهم هذه الدراسة في فهم وتفسير المعلومات الواردة في سلاسل الإجازات ووضعها في سياقها العلمي والحديثي والتاريخي.

إن هذه الدراسة التي تركز على الإجازات لا تكشف فقط عن الدور التاريخي لعلي بن مبارك شاه وشيراز، بل تلفت الانتباه أيضًا إلى قضية أخرى مهمة في تاريخ الحديث. وهي أن العلماء الذين شاركوا إجازاتهم في المشكاة عاشوا في الحجاز خلال القرنين العاشر والحادي عشر الهجريين. وهذه الحالة جديرة بالملاحظة لأنها تدل على أن علم الحديث دخل في فترة انتعاش في الحجاز خلال هذه الفترة. كما يكشف أيضًا أن الحجاز لعب دورًا مهمًا ليس في نقل مصادر الحديث الأساسية فحسب، بل أيضًا في المصنفات الثانوية مثل كتاب المشكاة. وتظهر هذه التطورات أيضًا أن الحجاز قد اكتسب مرة أخرى مكانة مركزية فيما يتعلق بتاريخ علم الحديث.

وختامًا، يحاول هذا البحث الكشف عن ضرورة إعادة تقييم مساهمة مدينة إسلامية مثل شيراز في علم الحديث، والتي لم تُذكر كثيرًا في سياق تاريخ علم الحديث، من حيث إسهاماتها في النشاطات الحديثية ونقل بعض الكتب. كما يبرز أن شبكة العلماء المرتبطة بعلي بن مبارك شاه الصديقي الشيرازي كان لها دور مهم في نقل بعض كتب الحديث التي أصبحت لاحقًا مرجعًا أساسيًا في نظام التعليم الإسلامي. إضافةً إلى ذلك، يُلاحظ أن المعلومات الواردة في سلاسل بعض الكتب، والتي تُعتبر أحيانًا عاديةً ولا تُعطى أهميةً كافيةً، تُقدم وجهات نظرٍ مختلفة.

كما تُقدّم هذه الدراسة إسهامًا جيدًا في بحوث تاريخ الحديث المتمركزة حول المدينة، وتؤكد على دور سلاسل الإجازات التي ينبغي مراعاتها في فهم تاريخ علم الحديث. كما أن إبراز الدور الذي لعبته شيراز في تاريخ علم الحديث سوف يمهد الطريق لتقييم مدن مماثلة في هذا الإطار.

الكلمات المفتاحية: الحديث، علي بن مبارك شاه، شيراز، مشكاة، التبريزي.

Kaynaklar / References

- Abdülaziz, Dihlevî. *Büstanul Muhaddisîn*. çev. Ali Osman Koçkuzu. Ankara: TDV, 1986.
- Abdülhak Dihlevî, Ebü'l-Mecd Abdülhak b. Seyfiddîn b. Sa'dillâh. *Lema'âtü't-tenkih fi şerhi Mişkâtü'l-Meşâbih*. thk. Takıyyuddin En-Nedvi. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2020.
- Abdülhay, el-Hasenî. *Nüzhetü'l-havâtır ve behcetü'l-mesâmi'*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1999.
- Ali el-Kârî, Alî b. Sultân Muhammed. *Mirķâtü'l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkâtü'l-Meşâbih*. thk. Cemâl 'Îtânî. 11 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Ayaz, Kadir. "Zâhid el-Kevserî'nin İcâzetnâmesinde Yer Alan İsnadların Osmanlı Anadolu'sundaki Tarihçesi". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2015), 63-102.
- Demirci, Nur Kübra. *Memlükler Döneminde Kıraat İlmi Kahire ve Dimaşk Özelinde*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Doktora Tezi, 2024.
- Demirci, Selim. "Bir Tedris Metni Olarak Mişkâtü'l-Mesâbih". *Balikesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2021), 251-273.
- Demirci, Selim. "el-Hatîb et-Tebrizî ve Mişkâtü'l-Mesâbih'i Üzerine". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 12/2 (2014), 95-113.
- Demirci, Selim. *Kriz Döneminde Hadis ve Yorum Haçlı ve Moğol Saldırıları Gölgesinde Hadis Âlimleri*. İstanbul: İLEM, 2020.
- Emiroğlu, Nagihan. *Türk (Bahrî) Memlükler Döneminde Hadis İlmi*. İstanbul: Timaş Akademi, 2023.
- Füllânî. *Ḳatfû's-şemer fi ref'i esânîdi'l-muşannefât fi'l-fünûn ve'l-eşer*. thk. Âmir Hasan Sabrî. Mekke: Dâru's-Şurûk, 1984.
- Gülsüm el-Müheyri. *Medresetü'l-hadîş fi'l-Hind*. Abu Dabi: Mektebetü İbn Kayyim, ts.
- Hâdî b. Kâid. "el-Muhaddis Mirekşâh Menhecühü ve Masâdiruhu fi Şerhihi Kitâbi's-Şemâil li'l-İmâmi't-Tirmizî". *Mecelletü'l-Ulûmi'l-İnsâniyye ve'l-İctimâiyye* 1/3 (2017), 141-150.
- İbn Hacer el-Askânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mieti's-sâmine*. thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- İbn Hacer el-Heytemî. *Sebetü'l-İmam Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer el-Heytemî el-Mekkî*. thk. Emced Reşîd. Ammân: Darü'l-Feth, 2014.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed. *Miftâhu'l-Hısnî'l-ḥaşîn*. Erişim 26 Nisan 2025. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/173476>
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî. *Zâtü's-şifâ' fi sîreti'n-nebiyyi'l-Muşafâ ve aşâbihi'l-erba'ati'l-hulefâ'*. thk. Hâyif en-Nebhân. Kuveyt: Dâru'z-Zâhiriyye, 2017.
- İbrahim b. Ahmed el-Amâsî. *Tercüme-i Şakâ'ik-i Nu'mâniyye*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021.
- Kutlay, Halil İbrahim. *el-İmâm 'Alî el-Kârî ve eşeruhü fi 'ilmi'l-hadîş*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1987.
- Muhammed Âşık. *el-'Anâkidü'l-gâliye mine'l-esânîdi'l-'âliye*. Karaçi: Mektebetü's-Şeyh Muhammed Yahya, 1408.

- Muhammed Yasin, Ebü'l-Feyz İsa el-Mekkî. *Esânîdü'l-Fakih Ahmed b. Muhammed İbn Hacer el-Heytemî*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2008.
- Muhibbî, Muhammed el-Emîn b. Fazlillâh b. Muhibbillâh. *Hulâşatü'l-eşer fi a'yâni'l-ğarni'l-hâdî 'aşer*. Kahire: el-Matbaatü'l-Vehbiyye, 1284.
- Nesîmüddîn Mîrekşâh eş-Şîrâzî. *Şerhü's-Şemâil (Tahkîk)*. Mekke: Câmîatü Ummi'l-Kurâ, Yüksek Lisans Tezi, 1437.
- Özcan, Azmi. "Müttakî el-Hindî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 32/222-223. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Özçelik, Sait. *İbn Hacer el-Heytemî'nin Fethu'l-ilâh fi şerhi'l-Miškât'ındaki Şerh Metodu ve Hadis Şerh Geleneğindeki Yeri*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Doktora Tezi, 2024.
- Özgüdenli, Osman Gazi. "Düşüncenin Havzaları: İslam Düşünce Tarihinde Başlıca İlim ve Kültür Havzaları". Erişim 27 Nisan 2025. <https://islamdusunceatlasi.org/dusunce-tarihinde-baslica-ilim-ve-kultur-havzalari>
- Özkan, Halit. *Memlüklerin Son Asrında Hadis*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2012.
- Sahib Âlim el-Azamî en-Nedvî. "el-Hayâtü'd-Dîniyye ve'l-İlmiyye fi'l-Harameyni's-Şerîfeyn fi'l-Karni'l-Âşir el-Hicrî: Dirâse Tarîhiyye fi Davi Zâdi'l-müttakîn fi sülûki tarîki'l-yakîn". *el-Câmîatü'l-İslâmiyye Mecelletü ed-Dirâsâti'l-İslâmiyye* 54/3-4 (2019), 9-75.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed. *ed-Dav'ü'l-lâmi'*. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât, ts.
- Siddîk Hasan Han, Ebü't-Tayyib Muhammed Siddîk Bahâdır. *Ebcedü'l-‘ulûm*. thk. Abdülcebbâr Zekkâr. 3 Cilt. Dimaşk: Menşûratü Vizâreti's-Sekâfe, 1978.
- Şah Veliyyullah Dihlevî, Ahmed b. Abdirrahîm b. Vecîhiddîn. *İthâfü'n-nebîh fi mâ yahtâcü ileyhi'l-muhaddis ve'l-fakîh*. çev. Muhammed Üzeyir Şems (Urduca'dan Arapça'ya). Lahor: el-Mektebetü's-Selefiyye, 2003.
- Ünal, İsmail Hakkı. "Dihlevî, Abdülhak b. Seyfeddin". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 9/291-293. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Ziriklî, Hayruddîn b. Maḥmūd. *el-A'lâm: Qāmūsü Terācim li-Eşheri'r-Ricāl ve'n-Nisā' mine'l-'Arab ve'l-Muste'rabîn ve'l-Musteşriḳîn*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm, 2002.